

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องพัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนวัดราชาและชุมชนบ้านญวน สามเสน จำเป็นจะต้องอาศัยแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องนำมาประยุกต์ใช้ ซึ่งได้แก่ ทฤษฎีต่างๆ ดังต่อไปนี้

- 2.1. แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน
- 2.2. แนวความคิดเกี่ยวกับวิวัฒนาการของเมือง
- 2.3. องค์ประกอบทางกายภาพของเมือง
- 2.4. ย่านและองค์ประกอบของย่าน
- 2.5. แนวความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตชุมชน
- 2.6. แนวความคิดเกี่ยวกับคน ระบบกิจกรรม ระบบที่ตั้ง
- 2.7. กฎหมาย นโยบายและแผนพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา
- 2.8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.9. กรอบการวิจัย
- 2.10. ขั้นตอนการวิจัย

2.1. แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน

2.1.1 ปัจจัยการเลือกที่ตั้งถิ่นฐาน

Broek และ Webb (1968) กล่าวว่า การตั้งถิ่นฐานมนุษย์หมายถึง เครื่องมือ อุปกรณ์และความสะดวกสบายต่างๆ ที่มนุษย์คิดขึ้นมาเมื่อตั้งตัวอยู่เป็นหลักแหล่งแล้ว การตั้งถิ่นฐานจึงประกอบด้วยตัวมนุษย์ อาคารบ้านเรือน ทรัพย์สินสมบัติ ถนนหนทาง ตลอดจนแนวรั้วที่กั้นตัวอาคารออกจากกัน นอกจากนี้ยังรวมไปถึงบทบาทหน้าที่และรูปร่างของแหล่งตั้งถิ่นฐาน เป็นส่วนร่วมด้วย องค์ประกอบทั้งหมดนี้เป็นผลรวมของวัฒนธรรมของสังคมหนึ่งๆ ซึ่งอาจแตกต่างกันไปจากสังคมอื่น ดังนั้นการศึกษากการตั้งถิ่นฐานในปัจจุบัน นอกจากจะทำให้เราเข้าใจถึงลักษณะองค์ประกอบโครงสร้างการตั้งถิ่นฐานในระยะเวลาอันแล้ว ยังทำให้เห็นถึงระบบของการตั้งถิ่นฐานทั้งหมดซึ่งอาจประกอบไปด้วยจำนวน ขนาด และระยะห่างกันของบริเวณตั้งถิ่นฐานแต่ละแห่งไม่ว่าจะเป็นชนบทหรือเมือง ยิ่งไปกว่านั้นสิ่งก่อสร้างตลอดจนสิ่งของทรัพย์สินสมบัติทั้ง

หลายที่อยู่คงทน สิ่งเหล่านี้ทำให้เข้าใจดีความเป็นมาของผู้อาศัยในแหล่งตั้งถิ่นฐานนั้นได้ (Broek และ Webb อ้างในจัตรชัย พงศ์ประยูร, 2527:5)

วิลาวุธย์ เอื้อวงศ์กุล (2542) กล่าวถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการเลือกที่ตั้งถิ่นฐานไว้ 3 ประการ คือ

1) ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ ได้แก่ ปัจจัยทางธรรมชาติ สภาพภูมิประเทศ ความอุดมสมบูรณ์ของดินและน้ำ ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น โดยแหล่งน้ำนับเป็นสิ่งสำคัญอันดับแรกที่มีการเลือกตั้งถิ่นฐาน เนื่องจากน้ำเป็นปัจจัยที่มีมาก่อนสิ่งอื่นทั้งหมดในแง่ความต้องการน้ำเพื่ออุปโภคและบริโภค ดินเป็นปัจจัยที่รองลงมาในการเลือกที่ตั้งถิ่นฐาน โดยการหาพื้นที่ที่มีดินอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเกษตร ส่วนที่เป็นภูเขาสูง ที่ราบลูกคลื่นจะมีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานน้อย

2) ปัจจัยทางเศรษฐกิจ เป็นปัจจัยสำคัญที่มักเกิดคู่กับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนและมีอิทธิพลต่อการขยายตัวเป็นเมืองต่อไปในอนาคต ได้แก่ บริเวณที่อยู่ใกล้แหล่งวัตถุดิบ บริเวณที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรม บริเวณที่เส้นทางคมนาคมตัดกัน บริเวณจุดเชื่อมของเส้นทางคมนาคม อิทธิพลทางด้านเศรษฐกิจที่ระยะเริ่มแรกประกอบด้วย การเก็บของป่าล่าสัตว์ การทำไร่เลื่อนลอย การเพาะปลูกเพื่อการค้า การเกษตรแบบผสมผสาน การอุตสาหกรรม กิจกรรมทางเศรษฐกิจดังกล่าวมีผลทำให้การใช้ปัจจัยในการผลิตแตกต่างกันด้วย

3) ปัจจัยทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนความเชื่อของแต่ละกลุ่มชน ได้แก่ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ สถานที่ประวัติศาสตร์ ลักษณะที่เป็นประเพณีนิยมหรือความเชื่อต่างๆ ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานของประชากรในอดีต และยังคงส่งผลให้มีการตั้งถิ่นฐานที่ถาวรจนปัจจุบัน เหตุการณ์ทางการเมืองและประวัติศาสตร์มีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน โดยมีการรวมกันเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ โดยมีขนบธรรมเนียมประเพณีแตกต่างจากกลุ่มอื่น และยังคงรักษาวัฒนธรรมเดิมของตนเองซึ่งมักมีเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เช่น การอพยพพลัดถิ่นจากกลุ่มอื่น ได้แก่ การอพยพของชาวเวียดนามเข้ามาอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย (วิลาวุธย์ เอื้อวงศ์กุล อ้างใน พามิลา หารารักษ์, 2544:16)

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536) อธิบายว่าลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานที่สำคัญ ได้แก่ การเมืองการปกครอง ภาษา ศาสนา และความเชื่อ โดยศาสนาเป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมและเป็นเครื่องมือกำหนดความเป็นชาติ ความเชื่อถือ ยึดมั่นและการปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตในท้องถิ่น ศาสนามีผลต่อการประกอบอาชีพและการบริโภค สิ่งก่อสร้างของแต่ละศาสนามีขนาด แบบของสถาปัตยกรรม และการใช้วัสดุแตกต่างกัน ศาสนามีอิทธิพลต่อพิธีกรรมในรอบชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย นอกจากนี้ เหตุผลทางด้านความเชื่อยังทำให้เกิดโครงสร้างของพิธีกรรมต่างๆ ในการตั้งถิ่นฐานดังจะเห็นได้

จากโบสถ์และวัดในสมัยก่อนนับเป็นสิ่งก่อสร้างที่สูงที่สุดของชุมชน ความเชื่อมีผลต่อการสร้างที่อยู่อาศัย การประกอบอาชีพ การสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ตลอดจนการปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536 :22)

นอกจากนี้ Michael Carr (1989) ได้กล่าวถึง ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน 4 ด้าน คือ

1) อิทธิพลจากสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง

สภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง คือ โอกาสในการจ้างงาน การเพิ่มขึ้นและลดลงของประชากร นโยบาย การวางแผน และการควบคุมซึ่งเป็นหน้าที่ของรัฐบาล รวมถึงอิทธิพลต่างๆ จากนโยบายของรัฐบาล ซึ่งมีผลโดยตรงต่อการตั้งถิ่นฐาน

2) อิทธิพลจากธรรมชาติของสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

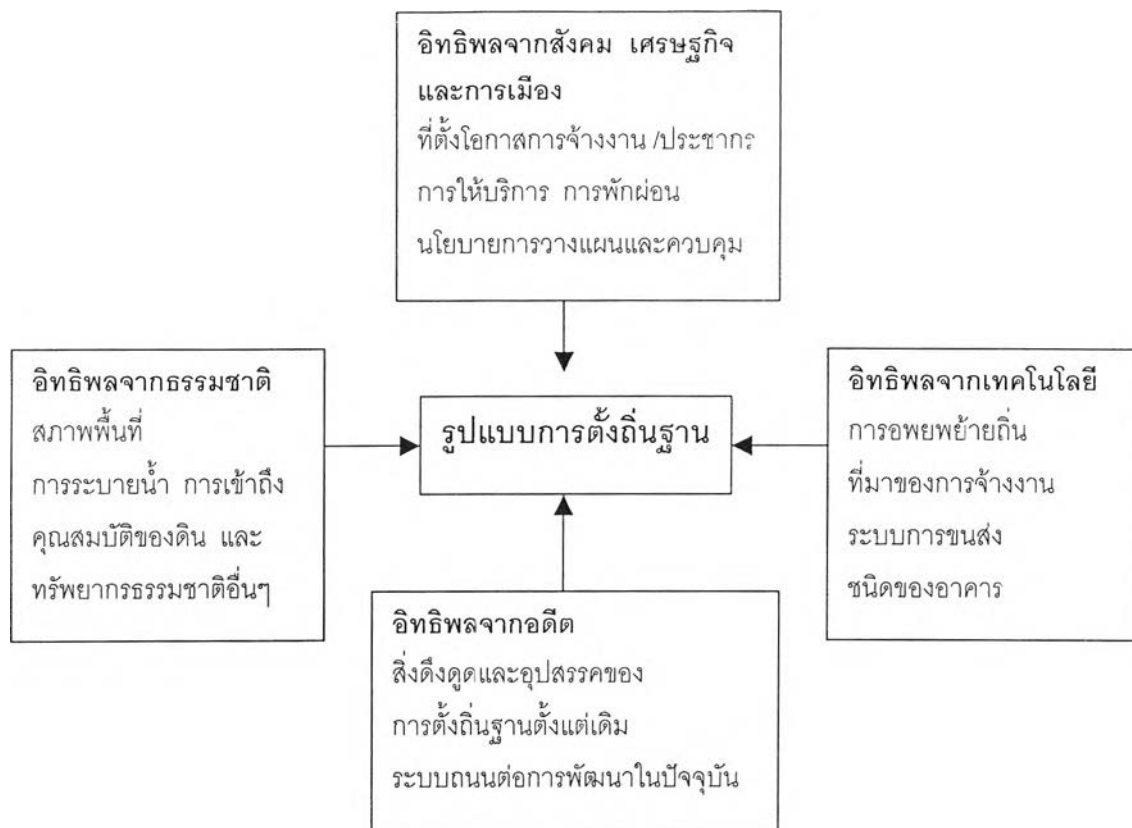
สภาพพื้นที่ และลักษณะทางกายภาพ ซึ่งมีอิทธิพลสำคัญต่อการตั้งถิ่นฐาน และนับเป็นปัจจัยหนึ่งในการกำหนดรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

3) อิทธิพลจากเทคโนโลยี

ระบบการขนส่งและระบบถนนที่มีผลต่อการพัฒนา เส้นทางคมนาคมมีอิทธิพลต่อการกระจายตัวของชุมชนและแหล่งตั้งถิ่นฐาน รวมถึงสิ่งปลูกสร้าง และชนิดอาคาร โดยเทคโนโลยีการก่อสร้างนั้นจะมีการพัฒนาตามยุคสมัย อาทิ การสร้างที่อยู่อาศัย วัด หรือวัง

4) อิทธิพลจากอดีต

สิ่งดึงดูดและอุปสรรคของการตั้งถิ่นฐานแต่เดิม ทั้งนี้ในแต่ละสมัยปัจจัยที่ดึงดูดให้มีการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่จะแตกต่างกันไป เช่น การเข้าถึงพื้นที่ หรือกิจกรรมต่างๆ ในพื้นที่ (Carr, อ้างถึงใน ชาญชัย ชีวภรณ์วิวัฒน์, 2544:11)

แผนภูมิที่ 2.1 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐาน

ที่มา (Michael Carr,อ้างถึงในชัยฤทัย วราภรณ์วิวัฒน์, 2544:11)

2.1.2 รูปแบบของการตั้งถิ่นฐาน

1) การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม (Clustered Settlement) หรือการตั้งถิ่นฐานแบบกระจุก การตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะมีความสัมพันธ์กับปัจจัยทางธรรมชาติหรือปัจจัยทางกายภาพ เช่น ที่ราบลุ่มแม่น้ำแหล่งแร่ธาตุ หุบเขา บริเวณแยกของถนน บริเวณคูกน้ำและบริเวณที่แม่น้ำบรรจบกัน เป็นต้น ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐาน อาจเริ่มจากบ้านเดี่ยวโดดๆ หรือจำนวน 2-5 หลังคาเรือน ต่อมา มีการขยายการตั้งถิ่นฐานโดยเริ่มอยู่เป็นกลุ่มห่างกัน ในระยะหลังจำนวนคนเพิ่มมากขึ้น กลุ่มบ้านขนาดเล็กขยายใหญ่ขึ้นเป็นหมู่บ้านใหญ่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับระยะเวลาในการสร้างหมู่บ้านด้วย การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มนี้จะเป็นการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่ประกอบอาชีพการเกษตร โดยพื้นที่การเกษตรจะอยู่รอบๆ หมู่บ้าน ส่วนการเลี้ยงสัตว์จะเลี้ยงในบริเวณใกล้ๆ บ้าน การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มมีลักษณะดังภาพนี้

ภาพที่ 2.1 แสดงการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม

การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มนี้เป็นการตั้งถิ่นฐานเริ่มแรกที่สามารถพบได้ทั่วไปในทุกภูมิภาคทั่วโลก ผลจากการตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่ม จะก่อให้เกิดผลเสียทางเศรษฐกิจเพราะพื้นที่การเกษตรไกลบ้านเรือน ทำให้ไม่สะดวกและเสียเวลาเดินทาง ส่วนผลดี อาจจะมีแต่เป็นในด้านสังคมและจิตใจ คือ การได้อยู่รวมกันเป็นกลุ่มทำให้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและอบอุ่น

2) การตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) การตั้งถิ่นฐานนี้จะพบในบริเวณที่ราบเป็นส่วนใหญ่ ไม่ค่อยพบในบริเวณที่สูง ลักษณะการตั้งบ้านเรือนจะเป็นแนวยาวตาม เส้นทางคมนาคมที่สะดวก โดยอาจจะตั้งอยู่ติดต่อกันในเขตที่เป็นชุมชนการค้า หรือทางแยกของเส้นทางคมนาคม ส่วนบริเวณที่ไกลออกไปจะตั้งบ้านเรือนห่างกัน เส้นทางคมนาคมที่ส่งเสริมให้มีการตั้งถิ่นฐานได้แก่ แม่น้ำ ลำคลอง ถนน เป็นต้น แต่โดยส่วนใหญ่มนุษย์จะพึ่งพาการคมนาคมทางน้ำเป็นหลัก เพราะแม่น้ำเป็นปัจจัยดึงดูดที่สำคัญทั้งในด้านแหล่งอาหาร การคมนาคม การติดต่อสื่อสารและอื่นๆ โดยการตั้งถิ่นฐานบริเวณฝั่งแม่น้ำส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณคันดินธรรมชาติที่น้ำท่วมไม่ถึง หรือบริเวณที่ราบชันบันได ส่วนแรกจะเป็นการตั้งถิ่นฐานระยะแรกของโลก เมืองหลวงหรือเมืองต่างๆ มักจะอยู่ริมฝั่งแม่น้ำทั้งสิ้นทั้งนี้เพราะแม่น้ำมีปัจจัยหลายอย่างที่ดึงดูดให้เกิดการตั้งถิ่นฐาน แม่น้ำมีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์เพราะเป็นแหล่งน้ำจืดอันสำคัญที่ส่งเสริมให้มีอาหาร การคมนาคม สันทนาการ เมืองต่างๆ มักจะอยู่ใกล้แม่น้ำโดยใช้แม่น้ำเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับบริเวณอื่นได้สะดวก และยังช่วยในการเผยแพร่วัฒนธรรมต่างๆ สู่บริเวณรอบนอกอีกด้วย (ณวรรณ์ สายเชื้อ, 2541:13)

ลำคลอง เป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ ส่วนใหญ่จะเป็นแนวตรงและอยู่ในบริเวณที่ราบเพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำจืด การคมนาคมขนส่ง การเกษตร การอุปโภค และบริโภค ดังนั้นจึงเป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานของบ้านเรือนหรือเมืองต่างๆ

ถนน ไม่ว่าจะเส้นทางคมนาคมทางบกหรือทางรถไฟ เป็นเส้นทางที่เกิดขึ้นระยะหลังที่ดึงดูดให้มีการอพยพจากพื้นที่บริเวณภายในที่เป็นแหล่งเกษตรกรรมให้ตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งของถนน ทั้งนี้เพราะถือว่าเป็นเส้นทางคมนาคมที่สะดวกและรวดเร็วกว่าทางน้ำ จากการที่ถนนเป็นปัจจัยดึงดูดให้มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นขึ้นเรื่อยๆ ดังจะเห็นว่าบางบริเวณกลายเป็นชุมชนใหญ่หรือกลายเป็น

เป็นเมืองหลังจากมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมแล้ว (วิลารัณย์ เอื้อวงศ์กุล อ่างโน พามิลลา หารา
รักษ์,2542: 16-18)

องค์ประกอบของชุมชนของ Doxiadis (1977)ประกอบด้วยองค์ประกอบ 4 ประการ
คือ

- 1) ธรรมชาติ (Nature) ได้แก่ สภาพภูมิประเทศ ลักษณะทางกายภาพของ
พื้นดิน พืชพันธุ์ ชีวิตสัตว์ ภูมิอากาศ รวมกันเป็นสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ
- 2) คน (Man) ได้แก่ ความต้องการทางด้านชีวภาค คือ อากาศ ที่ว่าง อุณหภูมิ
ที่ว่าง ความรู้สึกสัมผัสและการรับรู้ ได้แก่ ประสาทสัมผัสทั้ง 5 รูปแบบทาง
สังคม แบบแผนการดำรงชีวิต สิ่งต่างๆ เหล่านี้หล่อหลอมรวมกัน เป็นสังคม
- 3) สังคม (Society) ได้แก่ ความหนาแน่นของประชากร วัฒนธรรม การศึกษา
สุขภาพและสวัสดิการ เป็นต้น
- 4) โครงสร้างทางกายภาพ (Shell) คือ บ้านพักอาศัย ตลาด ศูนย์ราชการ
สถานที่ใช้ในการสัญนาการ สถานที่ต่างๆ เหล่านี้ใช้ประกอบกิจกรรมต่างๆ
(Doxiadis อ่างโนคณินชยา รอดเรืองศรี,2543 :13)

สำหรับการตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย โดยทั่วไปจะพบได้ทั้งการตั้งถิ่นฐานแบบเป็น
กลุ่ม และการตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคม ส่วนใหญ่ชุมชนจะเติบโตแบบไม่มีการวางแผน
วัฒนธรรมการตั้งถิ่นฐานไม่ว่าจะมีพัฒนาการมาจากรูปแบบใด ทั้งการตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่ม
หรือการตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางคมนาคม ล้วนเกิดจากการที่มนุษย์ได้เข้าไปครอบครองและจัดการ
สภาพพื้นที่ทั้งสิ้น ทำให้สามารถเห็นได้ว่าชุมชนและการตั้งถิ่นฐานมีความเกี่ยวข้องกันอย่างลึก
ไม่ได้ อีกทั้งยังมีความหมายโดยรวมที่ใกล้เคียงกัน โดยการตั้งถิ่นฐานก็คือการเกิดของชุมชนมนุษย์
นั่นเอง โดยเริ่มจากหลังคาเรือนเดี่ยวไปจนเกิดเป็นชุมชนเล็กๆ และกลายเป็นชุมชนใหญ่ และเมื่อ
มองในทางกลับกัน ชุมชนคือการพัฒนาการอย่างต่อเนื่องของการตั้งถิ่นฐาน (ถาวรธน์ สายเชื้อ
,2541:14)

2.2. แนวความคิดเกี่ยวกับวิวัฒนาการของเมือง

ชุมชนเมือง ย่อมประกอบด้วยปัจจัยที่สำคัญ ได้แก่ สภาพของธรรมชาติ คน สังคม
โครงสร้างทางกายภาพ ตลอดจนวงจรที่มีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ ไม่สามารถแยก
พิจารณาออกจากกันได้ (กฤษ เพิ่มพินิจิตต์,2542 : 42)

2.2.1 วิวัฒนาการของเมือง

Taylor อ้างในจรรยาภา ธนาไชยกุล (2544) ถ้าพิจารณาจากลักษณะโครงสร้างภายในของเมืองที่ปรากฏให้เห็นเป็นแนวนอนและการใช้ที่ดิน Taylor ได้แบ่งวิวัฒนาการของเมืองเป็น 4 ระดับ โดยเปรียบเทียบกับชีวิตของมนุษย์ในช่วงวัยที่แตกต่างกัน ดังนี้

1. ขั้นแรก (Infantile) เริ่มจากการรวมตัวเป็นชุมชนเมืองขนาดใหญ่ ไม่แบ่งแยกการใช้ที่ดินอย่างชัดเจน
2. ขั้นวัยรุ่น (Juvenile) เริ่มแบ่งแยกการใช้ที่ดินเป็นย่านพักอาศัย และมีอุตสาหกรรมขนาดเล็กๆ อยู่ในครัวเรือน
3. ขั้นผู้ใหญ่ (Mature) โครงสร้างภายในเมืองแบ่งเป็นที่พักอาศัย พาณิชยกรรมและอุตสาหกรรมอย่างชัดเจน
4. ขั้นชรา (Senile) เป็นเมืองที่มีโครงสร้างภายในเสื่อมโทรมเนื่องจากการโตเต็มที่

อย่างไรก็ตาม วิวัฒนาการของเมืองตามแนวคิดนี้ก็ไม่ได้หมายความว่า จะต้องเกิดขึ้นในทุกขั้นตอน เพราะบางเมืองอาจมีวิวัฒนาการอยู่เพียงขั้นแรกขั้นเดียวแล้วไม่มีการพัฒนาสูงขึ้นอื่นๆ ในขณะที่บางเมืองมีการพัฒนาอย่างสม่ำเสมอและเรียนรู้การป้องกันเมืองไม่ให้เกิดกับสภาพเมืองที่เสื่อมโทรมจึงไม่ต้องพบกับวิวัฒนาการในขั้นสุดท้าย (Taylor อ้างในจรรยาภา ธนาไชยกุล, 2544:6)

หากกล่าวถึงการพัฒนาชุมชน ย่อมต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชนหรือสังคมนั้น ดังนั้น จะสามารถกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหรือสังคมตามหลักการของทฤษฎีการวิวัฒนาการได้ว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคมจะเป็นรูปแบบของลักษณะสะสม โดยสังคมจะเปลี่ยนจากโครงสร้างง่ายๆ ไปสู่ความสลับซับซ้อนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ วัฒนธรรมในสังคมก็จะปรับเปลี่ยนจากระบบดั้งเดิมซึ่งป่าเถื่อนมาสู่ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความก้าวหน้าทางวิชาการและการเปลี่ยนแปลงเป็นกระบวนการ ที่เคลื่อนที่อยู่ตลอดเวลา (กฤษ เพิ่มพูนจิตต์, 2542:44)

ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงของเมือง การเกิดเป็นชุมชนเมือง และการขยายตัวของชุมชนเมือง อาจจะมาจากการปัจจัยภายในเมือง เช่น ทรัพยากรอุดมสมบูรณ์หรือสภาพพื้นที่เหมาะแก่การอยู่อาศัย และปัจจัยภายนอกที่เข้ามา มีอิทธิพลเหนี่ยวนำ เช่น ความสะดวกรวดเร็วของเส้นทางคมนาคม แผนการพัฒนาของรัฐบาล อำนาจและอิทธิพลของเมืองใหญ่ ระบบการแบ่งงานกันทำระหว่างเมือง (กฤษ เพิ่มพูนจิตต์, 2542:44)

2.3. องค์ประกอบทางกายภาพของเมือง

Kevin Lynch อ้างในวรรณศิลป์ พีรพันธุ์ (2538) ได้กล่าวถึง องค์ประกอบพื้นฐาน 5 ประการของเมือง ซึ่งผู้คนมักใช้ในการสร้างจินตภาพของตนเองเกี่ยวกับเมือง ไว้ในหนังสือ The Image of the City ได้แก่

1)ทางสัญจร (Pathways) หมายถึง เส้นทางสัญจรหลักและรองที่ผู้คนใช้ในการสัญจรไปมา เมืองแต่ละเมือง มีโครงข่ายของถนนทั้งถนนหลักและรอง อาคารหลังหนึ่งๆ อาจมีทางเข้าออกหลายทางด้วยกัน โครงข่ายของถนนหลักในเมืองเป็นโครงข่ายของทางสัญจรส่วนรวมของเมือง ขณะที่ทางเดินเท้าในมหาวิทยาลัยก็เป็นทางสัญจรเฉพาะส่วนของเมือง

2)ย่าน (Districts) เมืองแต่ละเมืองย่อมประกอบไปด้วยละแวกบ้านหรือย่านจำนวนหลายๆ แห่งรวมเข้าด้วยกัน เช่น ย่านศูนย์กลางเมือง ย่านชานเมือง ย่านพักอาศัย ย่านชุมทางรถไฟ ย่านอุตสาหกรรม ย่านมหาวิทยาลัย ฯลฯ ในบางครั้งย่านดังกล่าวก็มีรูปทรงและขอบเขตที่ชัดเจน เช่น ย่านสยามสแควร์ แต่บางครั้งย่านดังกล่าวก็มีลักษณะหลายประการผสมผสานอยู่ด้วยกันและไม่มีขอบเขตที่ชัดเจน เช่น ย่านบางรัก เป็นต้น

3)ขอบเขต (Edges) จุดสิ้นสุดของย่านก็คือขอบเขตของมัน ย่านบางแห่งไม่มีขอบเขตที่ชัดเจนแต่ขยายตัวออกจากศูนย์กลางไปที่ละน้อยจนผสมผสานเข้ากับย่านอื่น เมื่อย่าน 2 แห่งมาบรรจบกันเข้าที่ขอบเขตหนึ่งจะก่อให้เกิดตะเข็บ (Seam) ขึ้น เช่น สนามหลวงเป็นแนวตะเข็บร่วมระหว่างย่านราชดำเนินและย่านท่าช้าง ท่าพระจันทร์ เป็นต้น

4)จุดหมายตา (Landmarks) คือลักษณะเด่นภายในเมืองที่ปรากฏแก่สายตาโดยทั่วไป จุดหมายตาบางแห่งจะมีขนาดใหญ่มากเมื่อมองเห็นได้จากระยะไกล เช่น ภูเขาทอง หรือ พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม เป็นต้น จุดหมายตาบางแห่งมีขนาดเล็กและมองเห็นได้ในระยะใกล้ๆ เท่านั้น เช่น หอนาฬิกา น้ำพุ รูปปั้น อนุสาวรีย์ จุดหมายตาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากของเมือง เพราะช่วยให้คนกำหนดพื้นที่และตำแหน่งที่อยู่ของตัวเองในเมืองได้ จุดหมายตาที่ดีควรเป็นจุดที่มองเห็นได้ชัดเจน ขณะเดียวกันก็ควรจะต้องกลมกลืนไปกับองค์ประกอบอื่นๆ ของเมือง

5)จุดศูนย์รวม (Nodes) หมายถึง ศูนย์กลางของกิจกรรมซึ่งเป็นเสมือนจุดหมายตาประเภทหนึ่ง แต่ต่างกันตรงที่จุดศูนย์รวมจะมีการเคลื่อนไหวของกิจกรรมอยู่ตลอดเวลา ขณะที่จุดหมายตาเป็นองค์ประกอบหรือวัตถุที่สามารถมองเห็นได้ชัดเจน จุดศูนย์รวมก็มีความชัดเจนของการเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมในเมือง ซึ่งบางครั้งจุดหมายตาและจุดศูนย์รวมก็อยู่ในสถานที่เดียวกัน เช่น บริเวณอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ เป็นต้น (Kevin Lynch อ้างใน วรรณศิลป์ พีรพันธุ์ ,2538:3-4)

2.4. ย่านและองค์ประกอบของย่าน

2.4.1 แนวคิดเกี่ยวกับย่าน

วรรณศิลป์ พีรพันธุ์ (2538) เมืองทุกเมืองย่อมประกอบด้วยส่วนต่างๆ หลายส่วน แต่ละส่วนเราเรียกว่าย่านหรือส่วน หรือบริเวณหรือพื้นที่ ซึ่งเราสามารถพิจารณาความแตกต่างของแต่ละย่านได้จากลักษณะเด่นและการแผ่ขยายตัวของมัน มโนภาพของเราเกี่ยวกับเมืองจะเป็นภาพรวมของย่านต่างๆ ที่ประกอบรวมเข้าด้วยกัน ทั้งย่านที่มีของเขตแน่นอนหรือซ้อนเหลื่อมกับย่านอื่น ทั้งย่านที่เป็นเอกรูปหรือสลับซับซ้อนโดยที่ส่วนใหญ่แล้วจะอยู่ระหว่างกระบวนการเปลี่ยนแปลงอันจะมีผลต่อลักษณะที่ปรากฏให้เห็นและขนาดของมัน เมืองขนาดเล็กอาจประกอบด้วยย่านเพียงไม่กี่แห่ง แต่เมืองขนาดใหญ่หรือมหานครอาจประกอบด้วยย่านจำนวนมากนับร้อย

โดยหลักการสามารถจำแนกความความแตกต่างระหว่างย่านภายในเมืองโดยพิจารณาลักษณะที่สำคัญ 2 ประการด้วยกัน คือ รูปทรงทางกายภาพและกิจกรรมที่มองเห็นได้ เช่น ในศูนย์การค้า เราจะพบอาคารที่มีลักษณะเฉพาะเพื่อการค้า ป้ายต่างๆ กิจกรรมเกี่ยวกับการซื้อขาย ขณะเดียวกันย่านที่พักอาศัย เราจะเห็นบ้านพักอาศัย ที่โล่ง ต้นไม้ เด็กๆ ที่กำลังวิ่งเล่น ซึ่งบางครั้งอาจจะมีร้านขายของชำหรือโรงเรียนรวมอยู่ด้วย เป็นต้น

การพิจารณาองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและสภาพภูมิทัศน์ที่ก่อให้เกิดความต่อเนื่องของสิ่งที่ปรากฏแก่สายตาของเรา เพื่อให้สามารถจำแนกลักษณะความแตกต่างระหว่างย่านภายในเมืองที่สลับซับซ้อน ได้แก่

1. ย่านที่เป็นองค์ประกอบหลักของเมือง จุดเริ่มต้นและสิ้นสุดของย่านนั้น ลักษณะเฉพาะทางกายภาพและกิจกรรมตลอดจนความเด่นชัดของตัวย่าน
2. ขนาดของย่าน รูปร่าง ความหนาแน่น พื้นผิว จุดสังเกตและที่เว้นว่าง
3. ลักษณะที่ปรากฏให้เห็นทางกายภาพ รูปทรงของอาคาร ความหนาแน่นของการก่อสร้างอาคาร ป้าย วัสดุที่ใช้ สนามหน้า ความสูงต่ำของพื้นที่ จุดสังเกตจากรูปแบบของการสัญจรตลอดจนลักษณะการผสมผสานของอาคารต่างประเภทกัน
4. กิจกรรม ที่เป็นหลักในพื้นที่ ประเภทของประชากร และการเคลื่อนไหวซึ่งก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะตัวของแต่ละย่าน
5. สิ่งแปลกปลอมที่เป็นภัยคุกคามย่าน เช่น ถนนผ่านกลาง ซึ่งเป็นภัยคุกคามต่อสุขภาพและความปลอดภัยของประชาชนในย่านนั้น การเปลี่ยนแปลงของย่าน การเปลี่ยนตำแหน่ง การขยายตัวหรือหดตัวของขอบเขตของย่าน
6. การปรากฏตัวของย่านใหม่ที่แฝงตัวอยู่ในย่านเดิม เช่น บริเวณย่านพักอาศัยแห่งใหม่ที่อยู่ภายในเมืองเดิม ความสัมพันธ์ระหว่างย่านกับย่าน และย่านกับรูปแบบของเส้นทาง

สัญจรของเมืองในสวนรวม (วรรณศิลป์ พีรพันธุ์ อ่างใน พามิลา หารารักษ์,2544 :15-16)

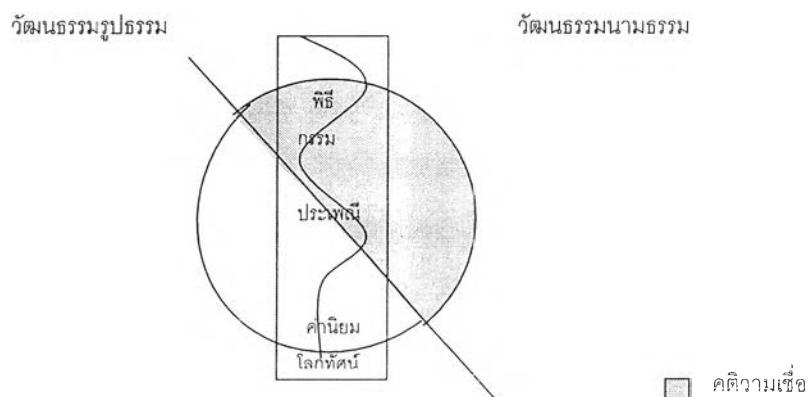
2.5.แนวความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตชุมชน

2.5.1 วัฒนธรรมและวิถีชีวิตชุมชน

อมรา พงศาพิชญ์ (2526) ให้ความหมายวัฒนธรรมว่าเป็น สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้น ไม่ใช่สิ่งที่ทำตามสัญชาตญาณ อาจเป็นการประดิษฐ์วัตถุสิ่งของ หรือเป็นการกำหนด พฤติกรรม ความคิด ตลอดจนวิธีการหรือระบบการทำงาน ส่วนการสนองตอบความต้องการทาง สังคม ทำให้เกิดวัฒนธรรมประเภทประติมากรรมและสถาปัตยกรรมและมีการสืบทอดต่อกันมา (อมรา พงศาพิชญ์,2526:1-6)

ดังนั้นถ้ามองวัฒนธรรมในลักษณะวงกลม สามารถแบ่งออกเป็นวัฒนธรรมลักษณะ รูปธรรม (วัตถุ) และนามธรรม (ไม่ใช่วัตถุ) และหากมองคติความเชื่อว่าเป็นส่วนประกอบของวัฒนธรรม ซึ่งก็มีส่วนทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม และยังเกี่ยวข้องกับค่านิยม โลกทัศน์และวิถีชีวิต ด้วย ดังนั้นคติความเชื่อก็คือ ส่วนที่เรงาสัมพันธ์กับวัฒนธรรมทั้งส่วนที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ขณะเดียวกันก็ประกอบด้วยประเพณี ค่านิยม โลกทัศน์ และวิถีชีวิต (อมรา พงศาพิชญ์,2526:24) ดังภาพที่ 2.2

ภาพที่ 2.2 แสดงความสัมพันธ์ของคติความเชื่อและวัฒนธรรม

อมรา พงศาพิชญ์ (2526) แบ่งวัฒนธรรมในสังคม ได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

1. วัฒนธรรมที่มีลักษณะเป็นนามธรรมจับต้องไม่ได้ เช่น ภาษาพูด ระบบความเชื่อ โลกทัศน์ ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น
2. วัฒนธรรมที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม เช่น อาคารบ้านเรือน วัด ศิลปกรรม ประติมากรรม

ตลอดจนถึงของเครื่องใช้ต่างๆ แบ่งได้เป็น วัฒนธรรมที่ค้นพบทาง โบราณคดีและ วัฒนธรรมที่เห็นได้ทางสถาปัตยกรรมและประติมากรรม (อมรา พงศาพิชญ์,2526:1-6)

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536) กล่าวว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ถ่ายทอดให้แก่กันได้ ทั้งจากการถ่ายทอดวัฒนธรรมให้แก่กัน และการรับวัฒนธรรมจากสังคมอื่น ซึ่งอาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมขึ้นได้ นั่นคือ เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและพฤติกรรมในสังคมที่บุคคลได้เคยประพาศติดต่อกันมาเป็นระยะเวลานาน ในอัตราที่ช้าหรือเร็วต่างกัน ซึ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ได้แก่ นิเวศวิทยา การยอมรับสิ่งใหม่ การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ลักษณะบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคล สื่อสารมวลชน และการสาธารณสุขปโภคขั้นพื้นฐาน (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข,2536:71-77)

สุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์ (2542) อธิบายว่าชุมชนมีโครงสร้างทางวัฒนธรรมชุมชน 3 ระบบย่อย ที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันซึ่งทั้งหมดก็คือระบบคุณค่าของชุมชนที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ ระบบย่อยดังกล่าว คือ

1. ระบบการผลิต หรือ ระบบการทำมาหากิน
2. ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน ประกอบด้วย ครอบครัว เครือญาติ ชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน
3. ระบบความเชื่อ ประกอบด้วย ศาสนา คุณค่า และพิธีกรรม (สุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์,2542:11-12)

2.5.2 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อและวิถีชีวิตชุมชน

นิยพรรณ วรรณศิริ (2538) ใช้ทฤษฎีสองทฤษฎีในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อและวิถีชีวิตชุมชน คือ

1) ทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalism) หน้าที่นิยม หมายถึง การตีความพฤติกรรมใดๆ ที่มนุษย์คิดขึ้นมาประพาศปฏิบัติตามๆ กันจนเป็นขนบการและสถาบัน ทั้งหมดล้วนมีเหตุผลและมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการ 3 ประการของมนุษย์ คือ 1) ความต้องการพื้นฐาน เช่น ต้องการที่อยู่อาศัย 2) ความต้องการด้านสังคม เช่น การแบ่งงาน และ 3) ความต้องการด้านจิตใจ เช่น ต้องการความสงบ ความกลมกลืนทางสังคมและเป้าหมายของชีวิต อันก่อให้เกิดความรู้กฎหมาย ศาสนา ความเชื่อต่างๆ ตามมา การตอบสนองความต้องการทั้ง 3 ประการดังกล่าว ทำให้สมาชิกในสังคมนิยมประพาศปฏิบัติ โดยคนในสังคมเดียวกันก็มักเข้าใจพฤติกรรมเดียวกัน เนื่องจากอยู่ในสิ่งแวดล้อมเดียวกันจึงเข้าใจในสิ่งเดียวกัน อย่างไรก็ตาม มนุษย์มักมีการคิดค้นสิ่ง

ใหม่ๆ ที่ดีกว่าและเหมาะสมกว่าขึ้นมาทดแทนและทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในยุคนั้นๆ

ทฤษฎีหน้าที่นิยมจึงช่วยให้เข้าใจในพฤติกรรมอันก่อให้เกิดสถาบันต่างๆ ในสังคมมนุษย์ ตลอดจนรูปแบบ และระดับความเจริญสถาบันเหล่านั้น ซึ่งก็คือวัฒนธรรมของสังคมหนึ่งๆ แต่ข้อเสียของทฤษฎีนี้เป็นแนวคิดที่กว้างเกินไป ไม่สามารถบ่งชี้ความแตกต่างของพฤติกรรมแขนงเดียวกันในสังคมที่ต่างกัน (นิยพวรรณ วรณศิริ อ่างในคณิศยา รอดเรืองศรี, 2543:8)

2) ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยม คือ การพยายามอธิบายสาเหตุของปรากฏการณ์ทางสังคม โดยเห็นว่า ระบบสังคมเหมือนสิ่งมีชีวิตที่มีส่วนประกอบหลายอย่าง แต่ละอย่างมีหน้าที่เฉพาะจะต้องปฏิบัติเพื่อการคงอยู่ของส่วนรวมเหมือนกับสังคมมนุษย์ที่ประกอบไปด้วยโครงสร้างและกิจกรรมต่างๆ ซึ่งแต่ละโครงสร้างจะทำหน้าที่ประสานสัมพันธ์กัน ประชากรในสังคมก็มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม สิ่งเหล่านี้ทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของคนในสังคมและทำให้สังคมดำรงอยู่ ทฤษฎีนี้เน้นที่การศึกษาโครงสร้างและหน้าที่ของสังคมอันก่อให้เกิดเสถียรภาพไม่มุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น (นิยพวรรณ วรณศิริ อ่างในคณิศยา รอดเรืองศรี, 2543:8)

2.6 แนวคิดเกี่ยวกับระบบของกิจกรรมและระบบของที่ตั้ง (System of activities and System of Setting)

2.6.1 ความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมและรูปร่างของอาคาร

Rapaport (1994) ให้ความเห็นว่าปกติมักจะเกิดความเข้าใจที่ว่าความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยของวัฒนธรรมและรูปแบบอาคารมีความเสมอภาคกัน แต่ความจริงวัฒนธรรมมีความหมายที่กว้างกว่า รูปแบบอาคารเป็นเพียงส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมเท่านั้น

วัฒนธรรมและรูปร่างของอาคารมีความเกี่ยวข้องกัน โดยความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมแสดงออกมาให้เห็นในลักษณะรูปแบบอาคาร ดังนั้นรูปแบบของอาคารจึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม จึงต้องทำความเข้าใจแนวคิดของวัฒนธรรมให้ชัดเจนทั้งรูปธรรมและนามธรรม

วัฒนธรรมทางนามธรรมเริ่มต้นด้วยตัวแปรที่เห็นได้ชัดเจน เช่น โครงสร้างทางสังคม กลุ่มสังคม เครือข่าย ความสัมพันธ์และพฤติกรรมที่แสดงออกของวัฒนธรรม มักหมายถึงตัวแปรในทางอุดมคติ การค้นหาความหมายของวัฒนธรรมให้เห็นเด่นชัดต้องดูจากเครื่องบ่งชี้ทางสังคมของวัฒนธรรมซึ่งมีศักยภาพมากกว่าและเชื่อมโยงไปถึงสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นมาที่มีอิทธิพลมาจากวัฒนธรรม ความหมายของวัฒนธรรมในทางสังคม มักจะมีที่ตั้ง (setting) เข้าไปเกี่ยวข้องและมีอิทธิพลต่อสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วย สิ่งเหล่านี้จึงเป็นเหตุให้เกิดการพิจารณา

เฉพาะลงไปในด้านสังคมที่แสดงถึงวัฒนธรรมมากกว่าแนวคิดด้านวัฒนธรรมโดยตรง จึงเป็นอีกทางหนึ่งที่มีการเชื่อมโยงวัฒนธรรมเข้ากับรูปร่างอาคารเพราะมีความเป็นไปได้ที่เกิดการเชื่อมโยงรูปร่างอาคารเข้ากับโครงสร้างของครอบครัว คนที่มีเชื้อสายเดียวกัน สถาบันทางศาสนา เพศบทบาท

วัฒนธรรมในความคิดทางรูปธรรมเป็นการจำกัดความคิดทางรูปธรรมผ่านทางโลกทัศน์วิถีชีวิตและกิจกรรม ความคิดด้านวิถีชีวิตเป็นส่วนที่ใช้ประโยชน์สำหรับปฏิสัมพันธ์ระหว่างคน ในทางกลับกันวิถีชีวิตนำไปสู่ระบบกิจกรรมด้วย กิจกรรมเฉพาะเจาะจงและการมีส่วนร่วมของสมาชิกในกลุ่มสังคมมากขึ้นที่อยู่ในระบบและด้วยเหตุนี้จึงเป็นการเริ่มต้นอธิบายความแตกต่างของรูปแบบอาคารเชื่อมด้วยวัฒนธรรม (Rapoport, 1994: 474)

2.6.2 กิจกรรมและสถาปัตยกรรม

Rapaport (1990) อธิบายว่าความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมและสถาปัตยกรรมเชื่อมโยงกันด้วยวัฒนธรรม สภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นถูกคิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการทางพฤติกรรมจึงนำไปสู่ข้อสันนิษฐานว่าสถาปัตยกรรมอยู่ในวงล้อมของพฤติกรรมอย่างแนบแน่น

ถ้าสถาปัตยกรรมอยู่ในวงล้อมของพฤติกรรมอย่างแนบแน่นแล้วกิจกรรมก็นำไปสู่การเกิดรูปร่างของสถาปัตยกรรม สิ่งนี้สำคัญกับสถาปนิกที่ต้องออกแบบเนื่องจากการตัดสินใจอย่างไม่เหมาะสมจะทำให้เกิดกิจกรรมต่างๆ ผิดเพี้ยนไปได้ เกิดขึ้นได้ยาก ทำความเข้าใจได้ยากกว่าเดิมหรืออาจทำให้กิจกรรมที่ปรารถนาไม่เกิดขึ้น

ถ้ากิจกรรมถูกนำไปพิจารณาเพียงหลวมๆ เท่านั้นจะเกิดผลกระทบต่อรูปแบบและเกิดความผิดพลาดในการออกแบบและขาดความต่อเนื่องด้วย เมื่อละเลยความสำคัญของกิจกรรมแล้วการเชื่อมโยงระหว่างกิจกรรมและสถาปัตยกรรมจะเกิดความอ่อนแอและเกิดผลกระทบต่อกิจกรรมในรูปแบบต่างๆ การออกแบบจะกลายเป็นสิ่งที่ยากขึ้น โดยหลักการแล้วสภาพแวดล้อมถูกสร้างขึ้นก็เพื่อจะสนับสนุนกิจกรรมและวิถีชีวิตหรืออาจกล่าวได้ว่ารูปแบบทางสถาปัตยกรรมเหล่านี้นำไปสู่การตอบสนองต่อกิจกรรม (Rapoport, 1990: 478)

2.6.3 ระบบของกิจกรรมและระบบของที่ตั้ง

Rapaport (1990) อธิบายว่ากิจกรรมเป็นการแสดงออกโดยตรงจากวิถีชีวิตและรากฐานของวัฒนธรรม ทุกกิจกรรมมีองค์ประกอบ 4 อย่าง คือ ตัวกิจกรรมเอง วิธีการดำเนินกิจกรรมเป็นอย่างไร การเกี่ยวข้องกันของกิจกรรมอื่นๆ และรวมเป็นระบบกิจกรรม ความหมายของกิจกรรม

จุดหลักคือ ระบบกิจกรรมไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงเรื่องของพื้นที่และเวลาได้ เราไม่สามารถมองเพียงกิจกรรมเดียวเท่านั้นแต่ต้องพิจารณาทั้งระบบกิจกรรม เหมือนกับที่เราไม่สามารถพิจารณาส่วนใดส่วนหนึ่งของอาคารได้เพราะว่าทุกๆ คนไม่ได้อยู่ที่นั่นหรือไม่ได้มีบทบาทในอาคารเพียงแห่งเดียวเท่านั้น คนหนึ่งๆ จะใช้หลายอาคารมีกิจกรรมที่หลากหลาย ทั้งในที่เปิดโล่งนอกอาคาร แหล่งตั้งถิ่นฐานและทั้งภูมิภาค คนเราอาศัยอยู่ในภูมิประเทศวัฒนธรรม ดังนั้นจึงไม่สามารถมองที่สถาปัตยกรรมเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ทุกอาคารที่ปรากฏอยู่มีความเชื่อมโยงผ่านระบบกิจกรรมของผู้ที่เกี่ยวข้อง ขอบเขตของบทสรุปนี้คือมันมีความสัมพันธ์กันระหว่างระบบกิจกรรมกับวัฒนธรรม หรืออาจกล่าวได้ว่าระบบของกิจกรรมเกิดขึ้นในระบบของที่ตั้ง

ที่ตั้งเป็นการจัดการอย่างเหมาะสมเพื่อตอบสนองต่อพฤติกรรมและกิจกรรม อีกทั้งยังมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมเพราะประกอบด้วยสมาชิกของวัฒนธรรมและกลุ่มคนที่ใช้ เป็นการผสมผสานกันของพฤติกรรมที่ตั้งและบทบาทของที่ตั้ง ที่ตั้งเป็นสภาพแวดล้อมของระบบกิจกรรมที่ต่อเนื่อง ที่ซึ่งสภาพแวดล้อมและกิจกรรมเชื่อมโยงกันด้วยกฎเกณฑ์ต่างๆ เพื่อให้เกิดที่ตั้งที่เหมาะสมและตามที่คาดไว้ กฎเหล่านี้มีเพื่อกำหนดเกณฑ์ในที่ตั้ง สถานการณ์และเปลี่ยนไปตามวัฒนธรรมด้วย

อย่างไรก็ตามที่ตั้งเพียงแห่งเดียวไม่เพียงพอสำหรับการพิจารณาเพราะที่ตั้งมีความเชื่อมโยงกับวิธีการต่างๆ ที่เราใช้ เร็วกว่าว่าเป็นระบบที่ตั้ง (activity systems) บุคคลหรือกลุ่มคนจะใช้ชุดของที่ตั้งอย่างต่อเนื่อง ที่ตั้งถูกเชื่อมโยงในหลายด้านทั้งในพื้นที่เอง ความใกล้ชิด การเชื่อมโยงและการแบ่งแยก รวมถึงเรื่องเวลาในการเรียงลำดับด้วย

ที่ตั้งมักจะเป็นไปตามความเหมาะสมของกิจกรรมและพฤติกรรมเสมอๆ ที่ตั้งของคนมีขอบเขตและเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม เวลาและคุณภาพของที่ตั้งเปลี่ยนไปตามวัฒนธรรมและเปลี่ยนไปตามสมาชิกของวัฒนธรรมหรือกลุ่มในวัฒนธรรมนั้นๆ

สิ่งแวดล้อมสามารถสร้างแนวคิดให้กับที่ตั้งและส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับระบบของกิจกรรม การจัดการสภาพแวดล้อมมีผลสร้างแนวคิดในฐานะที่เป็นองค์ประกอบของ 4 ตัวแปร คือ พื้นที่เวลา ความหมาย การติดต่อสื่อสาร ซึ่งกิจกรรมเปลี่ยนไปตามตัวแปรดังกล่าวและด้วยตัวกิจกรรมเองที่เกี่ยวกับการจัดเรียงกิจกรรมที่แตกต่าง ความเร็วของกิจกรรมและจังหวะต่างๆ เช่น วิถีชีวิต ปี ฤดูกาล เทศกาล วันหยุด เป็นต้น

การใช้พื้นที่เปิดโล่งในย่านละแวกบ้านของเมืองขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรมซึ่งระบุว่าอะไรเกิดขึ้นในที่ตั้งนั้นๆ ความคิดนี้ใช้กับพื้นที่เมือง การพิจารณาระบบกิจกรรมในระบบของที่ตั้งเป็นประเด็นสำคัญที่จะเข้าไปในรูปแบบของเมือง

ถ้ากิจกรรมนั้นหนาแน่นเกิดขึ้นอย่างมากในพื้นที่ส่วนตัว เช่น สวนหลังบ้าน กิจกรรมในพื้นที่เปิดโล่งของเมืองหรือพื้นที่สาธารณะในละแวกบ้านจะเกิดขึ้นน้อย ถ้าในวัฒนธรรมที่ใช้พื้นที่

ที่ของเมืองในการสัญจรเป็นหลัก การใช้พื้นที่ก็จะแตกต่างกันไปด้วย ถ้าวัฒนธรรมหรือบรรทัดฐานเปลี่ยนไป พื้นที่เมืองและพื้นที่ส่วนตัวก็จะถูกใช้ต่างไปด้วย

สถานการณ์ บทบาท การดำเนินการและพฤติกรรมที่เหมาะสมล้วนเชื่อมโยงด้วยการปฏิบัติในที่ตั้ง สนับสนุนความคิดที่ว่ากิจกรรมและที่ตั้งเชื่อมโยงกันอย่างมีความหมายหรือกล่าวได้ว่าการเชื่อมโยงกิจกรรมหนึ่งกับที่ตั้งหนึ่งนั้นมีความหมายอยู่ในตัวเอง

สรุปว่าระบบกิจกรรมแฝงไว้ด้วยความหมายที่แตกต่างกัน กิจกรรมเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมมากที่สุด ส่วนในด้านที่ตั้งไม่ควรพิจารณาเพียงแห่งเดียวเพราะระบบกิจกรรมที่เกิดขึ้นในที่ตั้งหนึ่งย่อมจะเกิดขึ้นกับที่ตั้งอื่นๆ ด้วย จะเห็นได้ว่าระบบกิจกรรมกับระบบของที่ตั้งมีความสัมพันธ์กันอย่างมากโดยระบบกิจกรรมไม่เกิดในตัวสถาปัตยกรรมแต่เกิดในระบบของที่ตั้งซึ่งรวมทั้งพื้นที่เปิดโล่งนอกอาคาร ภายในแหล่งตั้งถิ่นฐานด้วย (Rapoport, 1990:479-480)

2.6.4 ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นและวัฒนธรรม

Amos Rapoport (1994) กล่าวว่าในการศึกษาควรทำความเข้าใจถึงความคิดด้านวัฒนธรรมอย่างชัดเจน คำจำกัดความของวัฒนธรรมตามประเพณีนิยมมี 3 ความหมาย คือ

1. วัฒนธรรมเป็นแบบอย่างวิถีชีวิตของกลุ่มคน
2. วัฒนธรรมเป็นระบบของสัญลักษณ์ซึ่งความหมายเปลี่ยนด้วยการขัดเกลาทางสังคม
3. วัฒนธรรมเป็นกลยุทธ์ในการปรับตัวเพื่อการอยู่รอดในธรรมชาติ

ส่วนสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นเป็นลักษณะของวัตถุที่เป็นการแสดงออกขององค์ประกอบเชิงพื้นที่

วัฒนธรรมมีเพื่อแยกแยะระหว่างกลุ่มและเพื่อดำรงเอกลักษณ์ของกลุ่มไว้ ทั้งยังเป็นข้อมูลและแสดงถึงโครงสร้างหรือแผนงานซึ่งให้ความหมายที่เป็นรายละเอียด

ความหมายเหล่านี้ล้วนเป็นองค์ประกอบกัน ยิ่งไปกว่านั้นยังเกี่ยวกับความเข้าใจในสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นในฐานะที่เป็นเครื่องมืออธิบายการจัดองค์ประกอบเชิงพื้นที่ แต่อย่างไรก็ตามเป็นไปได้ยากในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น จึงต้องทำให้ความหมายของวัฒนธรรมแคบลง (Rapoport, 1994:474)

2.6.5 การจำกัดแนวความคิดของวัฒนธรรม

Amos Rapoport (1994) ได้จำกัดแนวความคิดของวัฒนธรรมเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการจัดองค์ประกอบเชิงพื้นที่และสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น พิจารณาได้จาก 2 แกน คือ

1. วัฒนธรรมค่อนข้างเป็นนามธรรม

2. วัฒนธรรมเป็นรูปธรรมหรือเป็นความหมายที่กว้างกว่า (ดูได้จากภาพ)

ในแนวคิดวัฒนธรรมเป็นแนวคิดนามธรรมและแสดงให้เห็นถึงการอธิบายทางสังคม โครงสร้างทางสังคมอย่างชัดเจน เช่น กลุ่มคน โครงสร้างครอบครัว สถาบัน เครือข่ายสังคม บทบาท ความสัมพันธ์ทางสถานภาพ เป็นต้น โครงสร้างทางสังคมนี้มักจะเกี่ยวข้องหรือตอบสนององค์ประกอบเชิงพื้นที่และรูปแบบอาคาร

ในแนวนอนแสดงถึงวัฒนธรรมในแง่แนวคิดต่างๆ ไป ซึ่งสามารถแยกเป็นสิ่งเฉพาะเจาะจงได้ เช่น โลกทัศน์ ค่านิยม วิถีชีวิต กิจกรรม ซึ่งค่านิยม วิถีชีวิตและกิจกรรมสามารถสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นได้ง่ายกว่าโลกทัศน์

เห็นได้ว่าองค์ประกอบเชิงพื้นที่และสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นสามารถสัมพันธ์กับระบบกิจกรรม วิถีชีวิตและแม้กระทั่งค่านิยมได้ (Rapoport,1994:475)

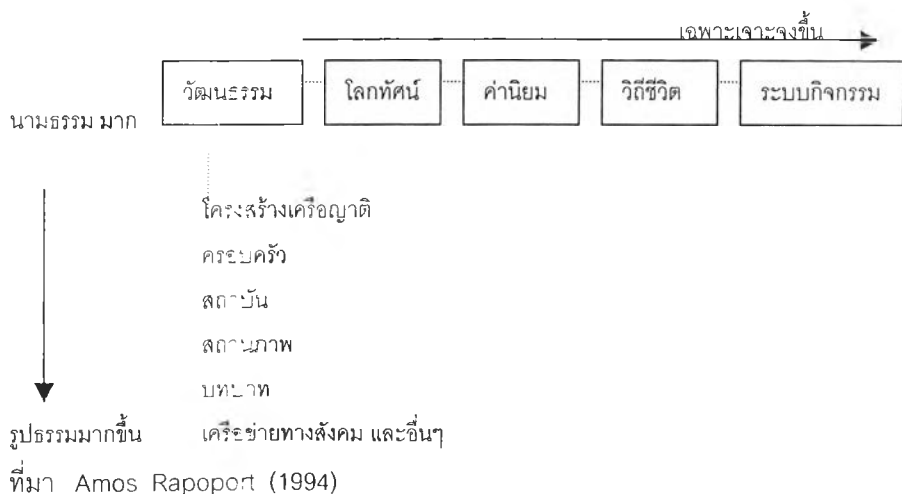
2.6.6 การกำหนดองค์ประกอบที่สำคัญของวัฒนธรรม

Amos Rapoport (1994) อธิบายว่ากิจกรรมต่างๆ สำคัญมากในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับองค์ประกอบเชิงพื้นที่และสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วย ส่วนวิถีชีวิตเป็นองค์ประกอบของวัฒนธรรมทั้งในการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมและในการออกแบบ

สถาบันต่างๆ เช่น ที่กิจกรรมนันทนาการ การค้า การปกครองและอื่นๆ เกี่ยวข้องโดยตรงกับระบบของที่ตั้ง

บทบาทถูกกำหนดด้วยการมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือที่ตั้ง กลุ่มทางสังคมมีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบเชิงพื้นที่ไม่เกิดการกระจายกลุ่มของตนไปในที่อื่น อาจกล่าวได้ง่ายๆ ว่า โครงสร้างทางสังคมและโครงสร้างทางพื้นที่มีความเกี่ยวข้องกันอย่างหนาแน่น (Rapoport,1994:475-476)

แผนภูมิที่ 2.2 แนวทาง 2 วิธีในการจำกัดแนวคิดวัฒนธรรม

ที่มา Amos Rapoport (1994)

2.7.กฎหมาย นโยบายและแผนพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา

1. ข้อบัญญัติกรุงเทพมหานคร เรื่อง กำหนดบริเวณห้ามก่อสร้าง ดัดแปลงอาคารบางชนิดหรือบางประเภท ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ข้อบัญญัตินี้มุ่งควบคุมความสูงอาคาร อาคารขนาดใหญ่ เพื่อไม่ให้เกิดการบดบังทัศนียภาพ รุกล้ำ และทำลายสภาพแวดล้อมของแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อให้เกิดความเรียบร้อยสวยงาม โดยมีมาตรการ ดังนี้

- ระยะห่างจากริมแม่น้ำเจ้าพระยาภายในระยะ 3 เมตร กำหนดให้ก่อสร้างเขื่อน อุโมงค์ สะพาน ทาง หรือท่อระบายน้ำ ร้ว กำแพง หรือประตู
- ระยะห่างจากริมแม่น้ำเจ้าพระยาภายในระยะ 3 เมตร แต่ไม่เกิน 15 เมตร กำหนดให้สร้างอาคารสูงไม่เกิน 8 เมตร ซึ่งไม่ใช่ห้องแถวหรือตึกแถว และให้อาคารมีระยะห่างจากเขตที่ดินไม่น้อยกว่า 2 เมตร
- ระยะห่างจากริมแม่น้ำเจ้าพระยาภายในระยะ 15 เมตร แต่ไม่เกิน 45 เมตร กำหนดให้สร้างอาคารสูงไม่เกิน 16 เมตร

2.8.งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พามิลา หะรารักษ์ (2544) ได้ศึกษาชุมชนกวีจีนและชุมชนวัดกัลยาณ์ กรุงเทพมหานคร ซึ่งวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้มุ่งประเด็นการศึกษาเป็นการสร้างความเข้าใจต่อลักษณะทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชุมชนที่แตกต่างด้านศาสนาในพื้นที่ซึ่งมีการรวมเป็นชุมชน ลักษณะทางสังคม กิจกรรมและวิถีชีวิตชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับลักษณะการจัดวางทางกายภาพ (Physical Setting) ของชุมชน มีการปรับสภาพไปตามกาลเวลาและสภาพแวดล้อมของการพัฒนาพื้นที่เมือง พร้อมทั้งเสนอแนะแนวทางในการพัฒนาชุมชนและส่งเสริมให้วิถีชุมชนคงเอกลักษณ์เดิม ซึ่งประเด็นการศึกษาในเรื่องที่เกี่ยวกับชุมชนต่างศาสนาภายในพื้นที่เดียวกันนั้นนับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการวิจัย

จริยาพร รัตมีแพทย (2544) ศึกษาถึงรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชุมชนมอญบ้านบางกะดี กรุงเทพมหานคร วิทยานิพนธ์ฉบับนี้แสดงให้เห็นปรากฏการณ์การตั้งถิ่นฐานกับการปรับตัวของชาวมอญในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมในการดำรงความเป็นชุมชนมอญ รวมถึงวิถีชีวิตซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากศาสนา ความเชื่อ ตลอดจนกระบวนการต่างๆ ที่สั่งสมมา นับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการวิจัยในครั้งนี้ซึ่งจะช่วยสร้างความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม วิถีชีวิตต่อการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชุมชน

อิศรา ทองธวัช (2532) ศึกษารูปแบบวิวัฒนาการและแนวโน้มการใช้ที่ดินเขตดุสิต โดยมุ่งศึกษาพัฒนาการของเขตดุสิตอันสืบเนื่องมาจากพัฒนาการของกรุงเทพมหานคร มองถึงประวัติความเป็นมาของเขตดุสิตเพื่อคาดการณ์อนาคตได้ถูกต้องขึ้น เน้นถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินรวมทั้งปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ซึ่งการศึกษานี้ช่วยทำให้เกิดความเข้าใจภาพรวมของพัฒนาการในเขตดุสิตและพื้นที่โดยรวมได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

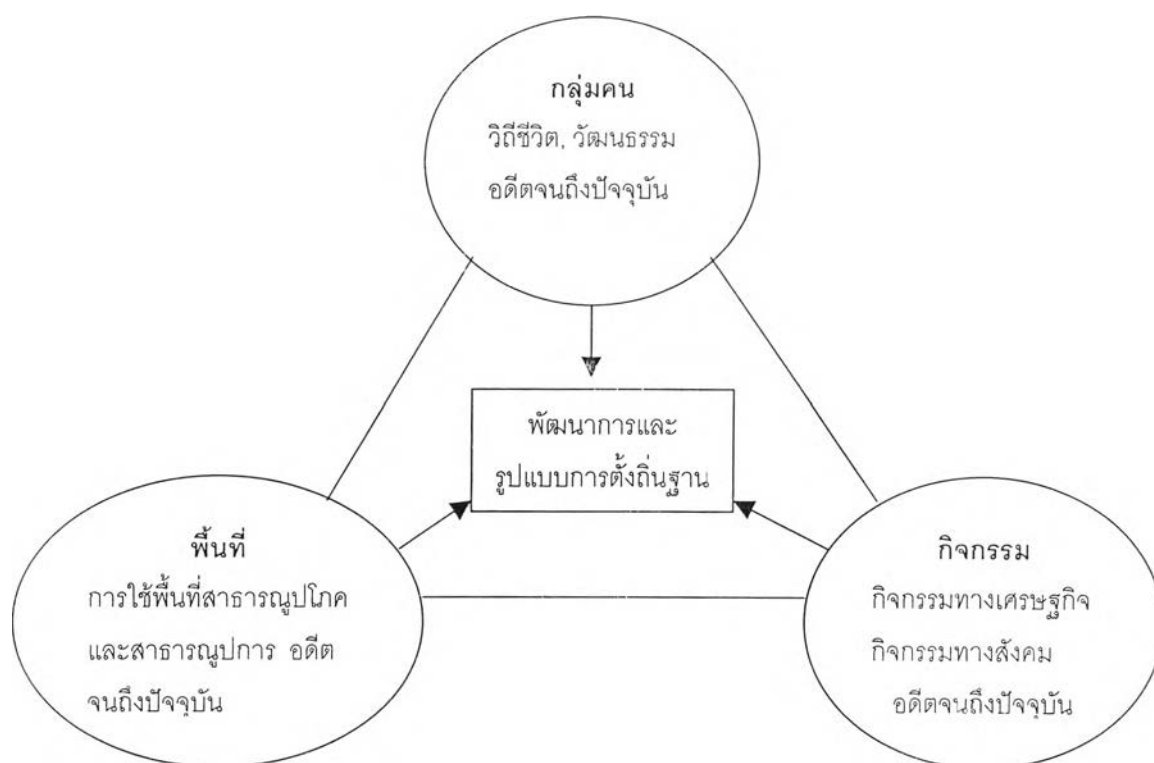
Haryad (1994) ได้ศึกษาถึงแนวทางในการอนุรักษ์ Kampang ของพื้นที่เมืองชั้นในเมือง Yogyakarta ของประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งเป็นที่ตั้งถิ่นฐานและกิจกรรมต่างๆ อันแสดงออกถึงการผสมผสานทางวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์ระหว่างชนพื้นเมือง ชาวดัทช์ และชาวจีน แต่กำลังเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจไม่คำนึงถึงการสูญเสียเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีมานาน โดยเป็นการสร้างความสมดุลระหว่างการพัฒนากับการอนุรักษ์ ไม่มุ่งเน้นแค่การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่จะต้องคำนึงถึงคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยการให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากร, ธรรมชาติ และมนุษย์ไปพร้อมๆ กัน จากผลการวิจัยทำให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างภูมิหลังทางวัฒนธรรม ระบบกิจกรรม และระบบที่ตั้ง รวมทั้งแนวคิดความสมดุลของการพัฒนากับการอนุรักษ์ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาในครั้งนี้อยู่

2.9. กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากแนวคิดที่ได้ศึกษามาข้างต้น ได้นำแนวคิดของ Amos Rapoport ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับระบบกิจกรรมและระบบที่ตั้ง โดยระบบกิจกรรมมีความเชื่อมโยงพร้อมทั้งถูกถ่ายทอดมาจากวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของมนุษย์มากที่สุด ส่งผลต่อระบบของที่ตั้งในลักษณะของการใช้พื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่ภายนอกอาคาร ซึ่งไม่เกิดเฉพาะแค่ในตัวสถาปัตยกรรมเท่านั้นแต่จะเกิดรวมทั้งระบบของที่ตั้ง ดังนั้นจึงได้นำแนวคิดเหล่านี้มาประยุกต์ใช้เป็นกรอบความคิด

การศึกษาถึงพัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชน จึงต้องศึกษาถึงลักษณะความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในการใช้พื้นที่ของชุมชนซึ่งตนเองอาศัยอยู่สำหรับการทำกิจกรรมทางด้านต่างๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยอาศัยแนวคิดต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น การตั้งถิ่นฐาน ความเชื่อทางศาสนา วิถีชีวิต และวัฒนธรรมประเพณี ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนมีอิทธิพลต่อพัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชน นำมาซึ่งความเข้าใจในชุมชนและสะท้อนให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของชุมชน เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาพื้นที่ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและรักษาความเป็นระบบชุมชนให้ดำรงอยู่สืบไป

แผนภูมิที่ 2.3 กรอบแนวคิดในการวิจัย

2.10. ขั้นตอนการวิจัย

ขั้นตอนในการวิจัย เรื่อง พัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนวัดราชาและชุมชนบ้านฉนวนสามเสน กรุงเทพมหานคร นั้น เริ่มจากศึกษาถึงความเป็นมาของการศึกษา เพื่อนำไปสู่วัตถุประสงค์ของการวิจัย และศึกษาแนวคิดตลอดจนทฤษฎีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย เพื่อนำไปสร้างเป็นกรอบแนวคิดในการทำวิจัย

การดำเนินการวิจัยต้องศึกษาถึงสภาพทั่วไปของชุมชนทั้งด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม จากการสำรวจภาคสนามและข้อมูลอ้างอิงจากหนังสือ เอกสารต่างๆ ตลอดจนรวบรวมข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของชุมชนรวมทั้งพื้นที่โดยรอบ เพื่อใช้วิเคราะห์พัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของพื้นที่ศึกษาในแต่ละช่วงเวลา เพื่อให้สามารถมองเห็นถึงปัญหาเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานที่เกิดขึ้นในชุมชนและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของพื้นที่ศึกษา แล้วนำมาสรุปผลการดำเนินการวิจัยพร้อมทั้งเสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหา ตลอดจนเสนอแนะรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เหมาะสมของพื้นที่ศึกษาในอนาคตได้

แผนภูมิที่ 2.4 ขั้นตอนการวิจัย

